

КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ И ТРАКИТЕ Какво говорят монетите

Петко Атанасов, София

Личността на император Константин Велики от векове представлява интерес и за църковната, и за гражданската история. Той е признат, канонизиран и честван столетия наред, но заедно с това е и една загадка за поколенията, защото на много от въпросите свързани с неговия живот и неговото присъствие в Християнската легенда не може да се даде краен отговор. Много автори са се опитали да го обяснят, като изследват овладяването на властта в Империята, характеровите особености и проблемите му със съвладетелите и роднините, но най-важното като че ли остава отношението му към култовата култура и християнството. Поставена в тази рамка и тази последователност, константиновата проблематика ражда и няколко акцента – като например така нареченото „обръщане“ или приемането на Християнството. Аз лично смятам, че всички тези неща са свързани, но има и други обстоятелства, които биха били от полза при обяснението на много важни моменти от живота му. Може би най-интересното обстоятелство, на което не се обръща подобаващо внимание, е връзката му с Тракия, защото в Тракия са и мястото му на раждане, и любимият му град, и новата му столица. И може би най-важното – в Тракия са мислите и чувствата му.

Започвайки темата трябва да се отбележи и още нещо. Основните извори за живота и делата на Константин са Евсевий Памфил епископ Кесарийски и неговите „ЦЪРКОВНА ИСТОРИЯ“ („Ecclesia historia“) и „ЖИВОТЪТ НА КОНСТАНТИН“ („Vita Constsntini“), Лактанций с две версии на „ЗА ГИБЕЛТА НА ГОНИТЕЛИТЕ“ („De mortibus persecutorum“) и на Аврелий Виктор „ЗА ЦЕЗАРИТЕ“ („De caesaribus“). Използват се и всичките църковни истории. Но освен тези главни източници, трябва да подчертая, че панегириците също са легитимен източник, житията също, както и законите, и писмата, и монетите. А ще добавя още и апокрифите и народното творчество, защото там проговарят други ракурси, друга логика и друга менталност.

С нумизматиката или монетите и символите върху тях, сечени по времето на Константин, са се занимавали много изследователи. Монетарниците като важна дейност на държавата са под силната опека на администрацията и това само по себе си предполага една консервативност във всичко свързано с тях, така че неясни идеи или временни колебания и несигурност във възгледите на императора едва ли могат да се отразят така спонтанно върху сюжетите и

символите, изсечени върху тях. Ето защо повечето от изследователите – като Марсел Симон и Андре Беноа например, но и Александър Омарчевски и Юлиан Великов у нас през последните години, засягат темата за монетите.

И така – върху монетите от началния период на управлението на Константин върху реверса е изобразен бог Арес. И това е важен елемент, защото е знак за търсеното от владетелите небесно покровителство и въобще символ, отразяващ идеологията на управлението. В случая Бог Арес се свързва със структурата на Тетрархията и това че се използва от Константин означава, че от негова страна има акт на приемственост и легитимиране, и отбелязване на тази приемственост. Но може би в този знак можем да открием не само това? Затова нека да видим все пак кой е бог Арес. И дали единствено логиката и практиката на тетрарсите го прави значим? Като начало ще използвам за свидетел Георги Михайлов, който пише така: *„За гърците Арес и Дионис са свързани тясно с Тракия. В „Илиада“ Арес идва под Троя със своя син Фойбос (Страхът) от Тракия, а в „Одисея“, след авантюрата си с Афродита той се връща в Тракия. Може би в този смисъл говори и името на месец Арейос засвидетелстван в тракийска Витиния... Някои смятат, че у апсинтийците „Тракийският Арес“ е жестокият бог Плейстор (Pleistoros), на когото се принасят човешки жертви... Има и други предположения, че Арес е тракийският Ликург... Според един друг текст в Тракия имало „свещенодействия на Арес“.* („Траките“ 1972, 2015) Това припомняне на характера на Арес и неговите почитатели, като че ли ни дава и друга информация. Тук можем да си припомним, че от сведенията, които Херодот е оставил за траките се знае, че те **„почитат от боговете само Арес, Дионис и Артемида...“**. От изнесеното се вижда, че Арес е много силно свързан с Тракия, тракийската култура и живота на траките, а както виждаме – Арес е свързан с началото на императорската кариера и на Константин. Римската империя, както знаем, се управлява със здрав разум и тънки сметки, но отношението към божественото и сакралитета все пак е различно от днешното. Диоклетиан и Максимиан приемат имената Йовий и Херкулий, в което можем да открием и доза суета, но все пак това е непосредствената история на поведението на управляващите преди Константин. На монетите сечени от Диоклетиан на реверса има Юпитер, а на Максимиан – подвизите на Херакъл. И тези факти не бива да се подценяват, защото когато например Диоклетиан назначава Галерий за цезар, му прехвърля и титлата Йовий. В същото време Галерий упорито демонстрира пристрастие към култа на покровителите на римляните, божествените близнаци диоскурите Кастор и Полукс (Полидевк). За Галерий установяваме, че в града изграден от него Felix Romuliana доминиращият храм е на Юпитер и Херакъл, а те са имали и подобаващ годишен празник Iovii et Herculii – денят в който августите са оприличавали себе си с Юпитер, а цезарите с Херакъл. Това на практика е култ към владетелите и особено към Галерий, който след смъртта му и последвалото обожествяване или апотеоза е почитан тук като Divus Galerius. Какво още можем да научим от Лактанций и от Аврелий Виктор. В ключовата година на управлението на Галерий 297/8, когато той празнува пет години от възкачването си, се провъзгласява за втори Ромул (alterus Romulus) и прероден Александър (Alexander redivivus), а от тогава за него започва да се разказва и легендата, че майка му го е заченала от бога на войната Марс, а това е Арес, който се появил пред майка му в образа на дракон. Легендата е подкрепена и от една монета сечена от него, на която на реверса има изобразен Марс, т.е. Арес. Изследователите са установили и особената преданост на Галерий към боговете, които подобно на неговия образ от легендата са имали смъртна майка и безсмъртен баща. И това е Херакъл (Херкулес), това е Дионис, а вероятно и Асклепий. По откритите археологически фрагменти във Felix Romuliana ярко личи и особената почит на Галерий към Дионис, а победата си над персийците Галерий е сравнявал с триумфалната експедиция на стария цар Дионис в Индия. Е, всичко това ни връща отново към тракийската култура и тракийския пантеон така да се каже, като в случая обръщам внимание на връзката на Галерий с Марс или Арес. Но Арес митологично е свързан с драконите, свързан е с легендата за превръщането на Кадъм и Хармония в дракони, а в един от митовете се казва даже, че има син дракон. Легендата за появата на Марс пред майката на Галерий Ромула като дракон си има своята митологична основа. Своята митологична основа обаче има и самото царуване на Галерий в такъв случай, или царуването му се митологизира във времето, за да стане и той син на Арес. Едновременно с това обаче трябва да се каже, че това го сродява и с най-древния герой от двуборческите митове. Както Александър...

Вече споменах за самотракийската подредба Арес, Дионис, Артемида... и Хермес, разбира се, който царете почитали... Александър Фол в „ТРАКИЙСКИЯТ ДИОНИС“ добавя още нещо много важно: *„Херодот казва прочее, че царете вярват в тетрада, която се състои от Великата богиня майка, поднесена на старогръцкия читател с един от възможните си преводи-означения Артемида, от сина ѝ на митологическо равнище, както е и соларно-хтоничният бог на траките, видян като Дионис, и от сина на доктриналното, т.е. на социално-религиозно равнище, наречен Арес, чието име подчертава ролята на царя-жрец в типичното войнско всекидневие на тази народност“*. За траките разбира се става дума отново. Всичко това сега отнасям към атмосферата, която наследява Константин, атмосферата в Империята и отношенията между императорите. Намирам връзка и с характеристиката на живота му към този исторически момент, защото началото на царуването му е низ от военни победи. Връзката му с Арес в този случай е логична и обусловена, и едновременно с това силното влияние на тракийската култура е неоспоримо.

В анализите на сюжетите на монетните емисии болшинството от изследователите търсят пряката връзка с константиновата „религиозна еволюция“, както я наричат обикновено. В тази логика използването на Арес (или по римски Марс) по-скоро звучи като подражателство при вземането на властта или съобразяване с вярванията на съвладетелите. Но напомням – видяхме мястото на Арес в тракийската теогония, а съвладетелите с които той се е съобразявал все пак са от Тракия или от Илирия.

По-късно във времето, след военните победи и след разрива в отношенията на Константин с Галерий, който Константин иска да замени с Клавдий Готски, идва някаква промяна. И това може би е някакъв знак за преодоляване на настроенята и отношенията от времето на Тетрархията, защото Галерий не е в най-добри отношения с баща му, а и Константин става жертва на тези отношения. Но това може би е знак за защита и на друга традиция, която Константин припознава като своя. От хрониките знаем, че Константин след 310-та година носел **Слънчев венец на главата**, което обстоятелство дава доста ценна и интересна информация. На няколко монети сечени от Константин, Аполон е на реверса, а на една от тях Аполон поставя лавров венец на главата на императора. Така стигаме до темата за Аполон.

Общата тенденция на епохата, грубо казано от II век и владичеството на Антонините, е синкретизмът. Движението по търговските и военните пътища, общото управление, както и мисионерството създават една неповторима атмосфера на разнообразни интервенции в старата култова култура на населението. Днес археолозите откриват строени по нашите земи освен храмове на capitoлийската тройца – Юпитер Оптимус Максимус, Юнона царица и Минерва – и храмове на Серапис, на Изида, на Кибела и т.н. Тенденцията е била да се смесват отделните култове. В тази епоха тракийците са правили посвещения на римски и гръко-римски божества и обратното разбира се – от придошлото ново население с легионите и римската администрация. Много често объркани вярващите са се стремили да споменат колкото може повече имена на богове и богини. „Дии деекве омнес“ е била формулата. Възниква и представата за един Всебог, Пантеос и така се е задоволява умноженото божеско чувство. От това време са намерени **монети** от град Истрос, на които се вижда **съчетанието Тракийски конник, Серапис и Хелиос на една монета**. Но Хелиос, или Аполон е слънцето, което е имало явно трайни почитатели в нашите земи. Проникващата от Изток, както смятат много изследователи, слънчева религия или хелиолатрия, става по времето на Аврелиан държавна религия на Рим. Слънцето сяда и на Римския престол.

С тези обяснения в аванс казвам, че темата за Аполон при Константин е може би още по-интересна от темата за Арес. Нека да видим какво говорят свидетелствата. Западната традиция познава така наречените панегирици. В панегирик № 7 от 310-та година пише *„...Като се отклони от пътя си, за да отидеш в този Храм, най-красивият на света, или по-скоро при бога който се намира в него, там го и откри, зная със сигурност, о, Константине, ти видя твоя Аполон, придружен от Победата, как ти дарява лаврови венци и с тях тридесетгодишна поличба, видя го и позна себе си в него, и вече всички храмове (на Аполон) те зоват, а повече от всичко нашият Аполон (този от Отъон)“*. Лавровите венци и числото тридесет означават пророкувано дълго владичество, колкото е дълъг животът на една човешка генерация, а тази продължителност го свързва и с митичния цар Пилос от времето на Троянската

война. Но чрез връзката си с Аполон, Константин се свързва и с Октавиан Август, основателя на Империята, който е смятал Аполон за свой покровител. В тази величествена символика Константин припознава себе си и богато дарува светилището. И така – Аполон. Но **Аполон е Слънцето** и погледнато по този начин може да се изтъкне, че Константин е видял **Слънцето с Победата на Небето**. Поне Храмът да беше археологически засвидетелстван, щеше да улесни нещата, но за мястото му още се спори. Най-вероятното място, казват, е в Галия (сега във Франция). Става дума за храма Apollo Grannus в днешния град Гран на територията на галското племе Леука на границата на Белгийска Галия и Горна Германия, на римския път от Авалон за Оксер в областта Везле, на около стотина километра от Отьон, защото авторът на панегирика е ритор от Отьон. Но това са хипотези. А представете си, че този храм беше запазен, и представете си, че този Храм е открит – в смисъл без покрив, и че когато си в него, слънцето съвсем естествено се вижда. Темата става още по-интригуваща. Иначе този панегирик е интересен и с факта, че маркира една от последните промени в така наречената „**религиозната ориентация**“ на Константин. Интересът му към Аполон, хронологично погледнато, идва след скъсването на Константин с Максимиан Херкулий, а и с Галерий, както вече споменах. Тогава той скъсва и с култа към Херакъл и се провъзгласява за наследник на Клавдий 2-ри Готски, а неговите предци и Аврелиан и Клавдий са **изповядвали култа към Аполон – Sol Invictus или Непобедимото Слънце**. Аврелиан издига величествен Храм на Слънцето в Рим.

Всичко това е отразено и на монетите сечени в монетните дворове в Londinium, днешен Лондон, Augusta Treverorum -Трир и Augusta Lugdunum – Лион. От 310 г. те емитират монети с изписано на реверса **Soli Invicto Comiti** или Непобедимото слънце праотец, като се подразбира – цар. Това тълкуване не е случайно, но в случая с Константин означава и притежание на наследено право на царска власт. Това поставя Константин в съвсем друга историческа светлина и има друга предпоставка за неговата императорска идеология и политика.

Специалистите смятат, че до датата на войната с Максенций Константин вярва, както и неговият баща в един бог, който той обаче си представя не с атрибутите на Юпитер – представя си го като Аполон, богът на светлината и живота. Пристрастията на императорите са вменявани и на техния характер, така на Диоклетиан му пришиват качества на Юпитер, на Максимиан на Херакъл, на Галерий на Марс, а Константин е заслужил славата на Аполон. Тук изниква и въпросът с какво настроение и какви знания императорите са си избирали покровителите.

За отношението и присъствието на Аполон като символ в живота на Константин можем да съдим и опосредствено чрез неговия биограф и близък сътрудник Евсевий. Идейното развитие на самия Евсевий е тясно свързано с живота на неговия учител Памфил, а той самият оформя възгледите си под силното влияние на Ориген. Евсевий основава библиотеката в Кесария и библейското училище, което да съхрани и развие дейността на Ориген. Евсевий е автор не само на „**ЦЪРКОВНА ИСТОРИЯ**“ и „**ЖИВОТЪТ НА КОНСТАНТИН**“, той е автор например и на „**ФИЛАЛЕТ ИЛИ ЛЮБИТЕЛ НА ИСТИНАТА**“, произведение написано през 303 г. в отговор на Йерокъл, който сравнявал Христос с Аполон. Подчертавам Христос и Аполон ! Е, Евсевий спори с Йерокъл, но с тази бележка искам да кажа, че този безспорен авторитет на епохата е бил на ясно с приемствеността и релациите на идеите между култовете, а той е бил все пак много близък с Константин. Ами тогава значи, че и Константин трябва да си е давал сметка за идеите, имената, образите и символите.

Така че Аполон според мен не е бил непознат за Константин. От друга страна той без съмнение присъства трайно в тракийската култура и сега отново ще цитирам безспорния авторитет в тракологията Георги Михайлов („**ТРАКИТЕ**“ 1972, 2015, С.). Използвам неговото мнение, защото той все пак е по-предпазлив автор, когато трябва да дефинира нещо като тракийско и само тракийско: „... *Но ако връзката между Аполон Антиенос, Антиум и (името на популярния полис) Аполония е все пак хипотетична, то за почитането на един тракийски Аполон във вътрешността на Тракия, и то далеч от черноморската Аполония, говори обстоятелството, че главното божество на Пловдив е пак Аполон с епитет Кендрисос... В светилището при село Труд (Пловдивско) се почита един Аполон с местен епитет (Zgoulatenos) под два образа: прав гол Аполон с лира и тракийският конник в различни варианти. И нещо странно: в нито един паметник от втория тип не се среща прозвището Херос. За да се подчертае, че Конникът е Аполон, понякога са слагали в ръката*

му или до него, също и лира. В светилището при село Дийникли (Хасковско) ние не бихме открили под образа на конника Аполон, ако не беше надписът „на Аполон“, придружен от локалния му епитет. В светилището на Асклепий при село Баткун (Пазарджишко) Тракийският конник е представен с лира и с нимб от мидена черупка, присъща пак на Аполон и нимфите...“

Георги Михайлов на друго място от книгата му за траките ни връща и към светилището в Делфи: *„Павзаний – пише той – ни разказва, че в това светилище делфийската амфикиония, (което е политически съюз на държавите от областта), издигнала колосална статуя на Аполон от глобата, наложена на фокейците, задето обработвали свещената земя на бога... Този Аполон се нарича от делфийците Ситалкас. В този Ситалкас някои искат да видят божество на светлината. Дали това не е тракийското съответствие на Аполон или на една от неговите страни... (става дума за проявления, хипостазии). Тези въпроси си задава Георги Михайлов, а може би трябва да припомним, че това светилище е пелазгийско, т.е. предтракийско по хронологичните определения, но ние знаем и още, че става дума за едно и също местно древно арийско население. А името Ситалкас от надписа е познато и от други източници. И безспорно е тракийско царско име.*

Един друг автор, Янко Тодоров в „АТИЧНАТА КУЛТУРА В БЪЛГАРИЯ“ (С., 1942) пише: *„От Ератостен и Есхил знаем, че драмата на Орфей също е свързана с Аполон ...той Орфей не почитал Дионис, но смятал Хелиос за най-велик между боговете, когото той наричал също така Аполон. Като се качил веднъж на планината да посрещна слънцето, Дионис се разгневил и изпратил басаридите против него. Те го разкъсали на парчета, после музиките ги събрали. Тракийският култ към Слънцето, отъждествен по-късно с Аполон, е несъмнено съществувал.“* Както виждаме, Аполон е популярен от преди Орфей, а и Пиндар и Херодот го свързват с Хиперборейския мит и страната на хиперборейците, където под покровителството на бога процъфтявали моралът и изкуствата (Пиндар *Pyth. X 29-47*; *Himer. XIV 10*; Херодот *IV 32-34*). Така е по една от легендите и ние не трябва да пренебрегваме тази важна информация. Във всеки случай Аполон е свързан силно с траките и планините им.

Едно такова интересно планинско място от историческите български земи е манастирът Трескавец до Прилеп, планината и близкия връх Златовръх. Там и до днес стои кръст със златна ябълка. Скалните тронове наблизо, обърнати на запад, допълват характеристиката на мястото като едно старо мегалитно светилище. Това мегалитно съоръжение тук е известно като Гумното, а от II и III век сл.Хр. са запазени и два надписа на мраморни постаменти. Те са посветени на Аполон Етеуданос (Гръмовежец) и на Артемида. Споменава се и името на светилището, както е наричано тогава – Колобаиса. Това ни напомня за колобри и цяла поредица производни от кол и коло, защото Колобайса е със същата коренна морфема.

Един съвременен изследовател Васил Марков в книгата „КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО И ПРИЕМСТВЕНОСТ. Наследство от древноезическите свети места в българската народна култура“, сравнява ситуацията с тази в Делфи и описва сакрализираната скалиста планина Златовръх по следния начин: *„позицията горе е запазена за слънчевия бог Аполон... Пред нас се очертава едно типично двустълбно светилище от трако-илирийската културна общност, свързано с двуборческия мит, преведен през римската епоха, като митът за Аполон“.* Този текст и тази древност отразена в него ме карат да припомним, че *„Аполон е почитан в Егеида, преди времето на „гръцкия“ Херакъл. Известен е опитът на Херакъл да открадне триножника на пророчицата Ксеноклея от храма на Аполон в Делфи“*, което описва Павзаний (Павзаний, „ОПИСАНИЕ НА ЕЛАДА“, III, 21, 8; VIII, 37, 1; X, 13, 7 и 8). Аполодор ни информира и за това, че *„Аполон и Посейдон помогнали при строежа на стените на Троя, по времето на цар Лаомедонт – бащата на Приам“* (Аполодор, „ИСТОРИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА“, кн. II, V, 9). От „ОМИРОВИ ХИМНИ“ научаваме и това, че култът към Бога е въведен преди Кадъм да построи Тива. Там е казано, че тръгвайки да обикаля Егеида, Аполон посетил: *„...и Тива, покрита с гори по туй време. Жив човек нямаше още в свещената Тива. И нийде нито пътека, ни път не прорязваше плодната угар около Тива. И само дървета и храсти растяха.“* И още – съгласно „ОМИРОВИ ХИМНИ“, когато се „ражда“ Хермес, Аполон е вече „роден“. Хермес още на първия ден от своето „раждане“ открадва

кравите на Феб Аполон и влиза в конфликт с него („ОМИРОВИ ХИМНИ, IV; 3, стр. 106 – 120). Така че тази давност на Аполон и връзката ѝ с нашата традиция не трябва да се пропуска.

В Зографската българска история и нейния препис от 1785 г. се казва, че българите начело с легендарния Болг воюват заедно с Александър Македонски и приемат името македонци да се наричат. В същия извор се казва, че Св. Богородица идва на Атон и превръща Аполоновото капище в християнски храм с два богослужебни езика – Български и Гръцки, като изрично е допълнено, че **словено-българското писание** в Атонските гори е употребявано от жреци и жрици още докато е било Аполоново светилище. Този текст може да се види и в изследванията на Стоян Аргиров и Йордан Иванов. И този текст казва много неща, но сега го привеждам като пример в Аполоновата тема. И в Аполоновото светилище се е служило със Словено-българското писание. Г.С.Раковски по повод имената на боговете, в „Българска старина” цитира Платон от диалога „Кратил”. От съвременния превод на Платон, на Г.Михайлов, Б.Богданов и П.Димитров ще ви покажа текста, за който говори Раковски: **„Забелязвам, че гърците, особено които живеят под властта на варварите, са взели от тях много имена“**; и още – **„Според мен първите жители на Гърция са почитали само тези богове, които и сега почитат повечето варвари: Слънцето, Луната, Земята, звездите, Небето...”**. Раковски неслучайно се обръща към този текст. Според Платон, оказва се, че трудно обясним е през гръцки език смисълът, семантиката на имената на боговете. **„Трудно обяснимо е името на Хестия, пише той, трудно обяснимо е и на Аполон“**. Значи името на Аполон, за което имаме достатъчно основания и свидетелства, и не всичките привеждам тук, е име което не може да бъде обяснено на гръцки език.

Темата за Аполон обаче е още по-широка и я свързвам и с други неща. Вече споменах спора на Евсевий с Йерокъл. Един законодателен акт на Константин Велики ни подсказва и нещо друго. На 7 март 321г. Константин издава едикт, с който неделята е обявена за единен почивен ден в империята. Коментарите по този повод казват, че целта е да бъде избегнат хаосът поради различните религии и традиции в отделните етноси. Неделята е определена като ден за религиозни ритуали и почивка за всички групи. Според Указа – на тържищата е забранено да работят, а обществените служби трябва да са затворени, освен ако не става въпрос за освобождаване на роби. Няма обаче никакви ограничения за земеделието, с което се занимава мнозинството от населението, тъй като се приема, че там има сезонни неотложни работи. Сега добавям и още нещо – неделята е ден на Слънцето в старите култури или ден на Аполон, или празничен ден за траките, които почитат Аполон. Същите траки, които от апостолите Андрей и Павел приемат и Христовото учение. Ами няма ли логика Константин да се е съобразил със Слънчевата култура на дедите си и затова да е определил неделята за празник? Това събужда и други аспекти на обяснението, разбира се, но Слънцето като тема и смисъл доминира в тази логика. Тракийската връзка с Аполон не подлежи на съмнение, а Константин Велики явно е ползвал тракийското знание и е имал прекрасната възможност и привилегия да използва Аполон като патрон.

От всичко това следва, че аполоновото изображение на реверса на монетите на Константин Велики съвсем не е случайно и не е за пренебрегване, така както впрочем малко по-късно на монетите сечени от него можем да видим и Хризомата или Лабарума – новият символ, в който обаче не с много усилия можем отново да открием знаци на старата тракийска и предгръцка мъдрост.